

**РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ
У ЗБЕРЕЖЕННІ ТВОРІВ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА
ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙ У ЦАРИНІ ЕТНОДИЗАЙНУ**

Мета роботи. Дослідження пов'язане з аналізом діяльності Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у збереженні творів декоративного мистецтва. Вказані характерні особливості державних програм, на виконання яких до України поверталися ці твори. Значна увага приділена прикладам такого повернення. Зауважена актуальність взаємозв'язку творів декоративного мистецтва й етнодизайну. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні принципу об'єктивності, сутнісного аналізу й історичного принципу. Вказані методологічні прийоми дають змогу розглянути конкретні події та явища у всій багатогранності, врахувати їхні головні етапи розвитку в об'єктивному часі і просторі, у взаємодії різноманітних соціокультурних явищ. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що автором уперше здійснена спроба систематизації й мистецтвознавчого аналізу творів декоративного мистецтва у контексті збагачення форм і методів розвитку етнодизайну. **Висновки.** Збереження творів декоративного мистецтва у діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України протягом 1990-х – початку 2010-х рр. зумовлює необхідність окремого вивчення даної проблематики у розрізі культурної політики держави, зокрема, у ракурсі мистецьких здобутків даних структур та розвитку сфери етнодизайну.

Ключові слова: збереження, повернення, культурні цінності, твори декоративного мистецтва, державні програми, традиції, етнодизайн.

Tatiyevskaya Inessa Petrovna, главный специалист отдела по вопросам перемещения культурных ценностей Управления музейного дела и культурных ценностей Министерства культуры Украины

Роль Государственной службы контроля за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины в сохранении произведений декоративного искусства и трансформация традиций в области этнодизайна

Цель работы. Исследование связано с анализом деятельности Национальной комиссии по вопросам возвращения в Украину культурных ценностей и Государственной службы контроля за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины в сохранении произведений декоративного искусства. Указаны характерные особенности государственных программ, во исполнение которых в Украину возвратились эти произведения. Значительное внимание уделено примерам такого возвращения. Обращено внимание на актуальность взаимосвязи произведений декоративного искусства и этнодизайна. **Методология** исследования заключается в применении принципа объективности, сущностного анализа и исторического принципа. Указанные методологические приемы позволяют рассмотреть конкретные события и явления во всей многогранности, учесть их главные этапы развития в объективном времени и пространстве, во взаимодействии различных социокультурных событий. **Научная новизна** работы заключается в том, что автором впервые предпринята попытка систематизации и искусствоведческого анализа произведений декоративного искусства в контексте обогащения форм и методов развития этнодизайна. **Выводы.** Сохранение произведений декоративного искусства в деятельности Национальной комиссии по вопросам возвращения в Украину культурных ценностей и Государственной службы контроля за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины на протяжении 1990-х – начала 2010-х гг. обуславливает необходимость отдельного изучения данной проблематики в разрезе культурной политики государства, в частности, в ракурсе художественных достижений указанных структур и развития сферы этнодизайна.

Ключевые слова: сохранение, возвращение, культурные ценности, произведения декоративного искусства, государственные программы, традиции, этнодизайн.

Tatiyivska Inesa, Chief specialist of the department for movement of cultural values of administration of museum business and cultural values of the Ministry of Culture of Ukraine

The role of the State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine in preservation of works of decorative art and transformation of traditions in the field of ethno-design

The purpose of the research. The research studies the activity of the National commission for return to Ukraine of cultural values and the State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine in preservation of works of decorative art. It specifies the characteristics of the state programs, pursuant to which these works came back to Ukraine. Considerable attention is paid to the examples of such return and to the importance of interrelation of works of decorative art and ethno-design **The methodology** of research consists in application of the principle of objectivity, the intrinsic analysis and the historical principle. The specified methodological approaches allow to consider the concrete events and the phenomena in all the variety and to consider their main stages of development in objective time and space and in interaction of various sociocultural events. **Scientific novelty** of the study is that for the first time the author made an

attempt of systematization and the art criticism analysis of works of decorative art in the context of enrichment of forms and methods of development of ethno-design. **Conclusions.** Preservation of works of decorative art in the activity of the National commission for return to Ukraine of cultural values and the State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine throughout the 1990th – the beginning of the 2010th makes it necessary to study the mentioned above problem separately in terms of cultural policy of the state, in particular, from the perspective of art achievements of the specified institutions and development of the sphere of ethno-design.

Keywords: preservation, return, cultural values, works of decorative arts, State programs, traditions, ethno-design.

Актуальність теми дослідження. Питання пошуку і повернення національних культурних цінностей, зокрема творів декоративного мистецтва, завжди є одним із провідних напрямів збереження національної культури. За часи незалежності Україна пройшла свій шлях у комплексному підході до вивчення та практичної реалізації цієї проблематики. Проте систематизація статистичних даних щодо повернених творів декоративного мистецтва за роки незалежності проводилася тільки частково і залишається перспективним напрямом наукових досліджень.

Сучасними українськими вченими була проведена значна робота з вироблення критеріїв загальної характеристики пошуку, повернення та збереження культурних цінностей (О. Федорук, С. Кот, Ю. Савчук, В. Врублевська, П. Білаш). Водночас питання обліку та систематизації інформації щодо повернених культурних цінностей, зокрема творів декоративного мистецтва, не стало предметом спеціального аналізу.

Мета дослідження. За роки незалежності до України повернулися сотні тисяч одиниць культурних цінностей, оригінальних художніх творів живопису, графіки та скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, архівних документів, книжкових колекцій тощо. Підсумувати загальну кількість повернених цінностей – справа часу. У цьому дослідженні планується охарактеризувати повернені Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України твори декоративного мистецтва та визначити їх роль у розвитку сучасного етнодизайну.

Виклад основного матеріалу. На початку 90-х років минулого століття проблема "повернення" культурних цінностей для України була новою. На той час її важливим аспектом стало вивчення міжнародного права з питань охорони, захисту, збереження, повернення та реституції національних надбань. Переклад та видання українською мовою конвенцій, рекомендацій та інших документів ООН і ЮНЕСКО, юридичний досвід таких країн, як США, Канада, Франція, Німеччина, Польща, вивчення міжнародної нормативно-правової бази сприяли поверненню національної історико-культурної спадщини України.

На особливу увагу заслуговують повернені цінності декоративного мистецтва – одного із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості, традиції і самобутність нашого народу, що зберігаються тисячоліттями.

Впровадження державних програм "Повернуті імена" (1996 р.) [1, 11-12], "Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення" (1990–2005 рр.) [2], культурологічний проект "Культурні цінності кримсько-татарського народу. Втрати. Шляхи повернення" (2004 р.) [3], які реалізовувалися під егідою Міністерства культури України та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.; протягом 1992–1999 рр. – Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей) стало важливим кроком у формуванні державної політики стосовно повернення та реституції національних культурних цінностей, зокрема, творів декоративного мистецтва.

Вищезазначеними державними програмами передбачалася низка заходів, завдяки яким повернені цінності та нові імена вводилися до наукового і культурного обігу України, а саме: проведення науково-практичних конференцій, презентацій, художніх виставок та вечорів пам'яті, видання матеріалів конференцій та книжок, встановлення погрудних пам'ятників та відкриття меморіальних музеїв, створення науково-популярних фільмів.

У межах виконання державної програми "Повернуті імена" (1996 р.) до культурного і наукового обігу нашої держави було введено ім'я Івонни Нижник-Винників (1912, Львів – 1993, Мужен, Франція), учениці Олекси Новаківського, керамістки, килимарниці. З 1946 року І. Нижник-Винників мешкала у Франції, де створила колекцію фігуративних килимів-аплікацій з текстилю в стилі постімпресіонізму та експресіонізму.

1995 року з французького осередку української діаспори – м. Мужен до України повернулася так звана "Муженівська колекція". Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей було повернено культурну спадщину І. Нижник-Винників та українського живописця, графіка, кераміста Ю. Кульчицького. До державної частини Музейного фонду України були включені картини, акварелі, кераміка, килими-гобелени, графіка, аплікації, бібліотечні колекції, архівні матеріали муженців. У рамках цієї програми було перевезено також урну з прахом І. Нижник-Винників з метою її поховання у Львові, біля рідної сестри Стефанії Бойко [4, 21, 25-26].

За заповітом художниці, найбільшу частину її творчого доробку було передано на постійне зберігання до Національного музею Львова (сучасна назва – Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького): кераміки – 14 од. зб., килимів-гобеленів – 7 од. зб., ляльок – 100 од. зб., живопису – 112 од. зб., графіки – 95 од. зб.

Також згідно з актом передачі культурних цінностей від 20 квітня 1995 року № 38 один килим-гобелен І. Нижник-Винників був переданий до Державного музею українського народного декоративного мистецтва (сучасна назва – Національний музей українського народного декоративного мистецтва).

Український килим був невід'ємним елементом естетичного побуту і художньої культури нашого народу. Від покоління до покоління передавалися основи композиційної побудови твору, різноманітністю ставала орнаментика, тематика, кольорова гама, стильові особливості авторського виконання.

Запровадження мистецьких новацій у збереженні звичаїв, традицій української культури має привертати увагу не тільки фахівців теорії та практики, а, в першу чергу, стати цариною дослідження шляхів постійного формування бази даних зі збережених артефактів українського етносу.

Зрозуміло, що відсутність регіонального середовища українського побуту для митців діаспори сприяла їх самобутній творчості, ставала надзвичайно потужним стимулом саморозвитку і збереження стилю авторського виконання художніх творів.

Характеризуючи творчість І. Нижник-Винників, Олександр Федорук зауважив, що успадкувавши традиції української килимарської культури, художниця створила неповторне і досі не практиковане у нас явище, як нашаваний килим-гобелен, що увібрав досягнення мистецької культури Заходу ХХ ст. У її синтезованому мистецтві органічно поєднані розгорнена тематика й абстрактна кольорова символіка [5, 38-39]. Тобто в українців діаспори відбувалася трансформація традицій у царині етнодизайну.

Сьогодні шлях "розгерметизації" вакууму українців діаспори у світі все більше привертає увагу новими підходами до методики підготовки фахівців з дизайну, значно розширює створення нових концепцій "фолкартівських" шкіл у різних регіонах України.

У цьому зв'язку слід звернути увагу ще на одну непересічну подію, що сталася у культурно-історичному житті нашої держави останніх років. Вона стосується звернення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України до питання реституції творів декоративного мистецтва кримськотатарського народу.

2008 року Етнографічний музей міста Кітзес (Федеральна земля Бургенланд, Австрійська Республіка) висловив намір повернути до України 68 предметів декоративного мистецтва народностей Криму, які були вивезені під час Другої світової війни з Бахчисарайського історико-культурного заповідника [6, 2-7].

До Міністерства закордонних справ України надійшла нота Посольства Австрійської Республіки в Україні, в якій повідомлялося про те, що в результаті пошуків, які здійснюються в країні на виконання Закону Австрії про реституцію, за ініціативи Ради з реституції культурних цінностей при Федеральному Міністерстві освіти, культури та науки Австрії, федеральному Міністерстві з європейських та міжнародних справ Австрії, Музей народознавства Відня виявив колекцію текстильних виробів з українських музеїв.

Ця колекція виробів кримських татар та караїмів включала хустини, ремені, сумочки, драперії, підв'язки, здебільшого виконані з оксамиту, обшиті золотими нитками та оброблені в'язкою яскравих кольорів. Частково експонати мали інвентарні номери Бахчисарайського заповідника, з якого вони походили.

У 1942 р. військовий німецького Вермахту Фриц Маннс, який був зберігачем Культурно-історичного музею Відня, вивіз кримськотатарські цінності з території Криму та передав їх на зберігання до Музею народознавства у Відні. Оскільки ці предмети мистецтва були експропріованим майном, їх інвентаризація у віденському музеї не здійснювалася. Але 1973 року зазначені твори народного мистецтва кримських татар були зареєстровані в окремому реєстрі і передані до Етнографічного музею міста Кітзес, де зберігалися понад тридцять років.

Варто зазначити, що свого часу переговори щодо повернення згаданих предметів мистецтва кримських народностей – караїмів і кримчаків – велися на найвищому рівні між секретаріатами президентів України та Австрії. Це говорить про те, що питання повернення культурних цінностей завжди є пріоритетними і важливими у культурній політиці сучасного світу.

Зокрема, у рамках відзначення 65-х роковин депортації кримських татар, на виконання Указу Президента України від 30.04.2009 № 281 "Про заходи у зв'язку з 65-ми роковинами депортації з Криму кримських татар та інших осіб за національною ознакою" [7] та Плану організації виконання положень зазначеного Указу, розробленого Кабінетом Міністрів України, колекцію кримськотатарських цінностей було повернено до Бахчисарайського історико-культурного заповідника Автономної Республіки Крим. Вони були включені до державної частини Музейного фонду України (2009 р.). Таким чином, вітчизняна скарбниця збагатилася творами декоративного мистецтва, що несуть повернені із небуття рідкісні взірці артефактів кримськотатарського етносу.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що автором уперше здійснена спроба систематизації й мистецтвознавчого аналізу творів декоративного мистецтва у контексті збагачення форм і методів розвитку етнодизайну на прикладах творів українських художників зарубіжжя та артефактів декоративного мистецтва кримськотатарського народу.

Висновки. На сьогодні багаторічна практика повернення культурних цінностей досягла стану комплексного опрацювання. Водночас, варто зазначити, що ефективність роботи Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, а згодом – Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України визначалася не тільки виявленням інформаційних характеристик повернених цінностей (місце знаходження культурних цінностей та обставини їх повернення), а й в обов'язковому порядку розкриттям їх змістовної частини (комплексним опрацюванням джерела створення, місця створення, особливостей авторського стилю, взаємозв'язків з традиціями тощо).

Слід зауважити, що вищезазначений спосіб дослідження повернених до України культурних цінностей збагачує форми і методи розвитку етнодизайну. Він сприяє створенню програм навчання для різних рівнів підготовки фахівців (у тому числі тих, які плануються бути залученими до програм повернення втрачених культурних цінностей); підручників сучасного зразку, які формують ефективні напрямки самопізнання, самовиховання, самовираження особистості; засобів пізнання емоцій, чуттєвого боку сприйняття мистецтва (царина етнопсихології), власне української душі (принципово нових категорій навчально-виховного процесу). Тим самим взаємодія науковців та чиновників у сфері етнодизайну працює на користь збагачення національної культури на сучасному етапі, сприяє кращому розумінню ідентичності спадку українців у світі та на Батьківщині.

Література

1. Державна програма "Повернуті імена" / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. – К. : ООО "Танант", 1996. – 26 с. – С. 11-12.
2. Державна програма "Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення" / Мін. культ. і мист. України, Нац. ком. з питань повернення в Україну культ. цінност., Голов. арх. управл. України, Нац. акад. наук України. – К., 1999. – 14 с.
3. Культурологічний проект "Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення" / Міністерство культури Автономної Республіки Крим, Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – К. : Триумф, 2004. – 11 с.
4. Архів Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, ф. 3, оп. 1, спр.1, арк. 21, 25-26.
5. Альбом. Йоанна Нижник-Винників / Авт. і упорядн. Ю. Кульчицький. – Париж, 1992. – С. 38-39.
6. Архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, ф. 4, оп. 2, спр. 1, арк. 2-7.
7. Указ Президента України "Про заходи у зв'язку з 65-ми роковинами депортації з Криму кримських татар та інших осіб за національною ознакою" [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 16 лютого 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281/2009>.

References

1. National commission on questions of return to Ukraine of cultural values, (1996). State program "The returned names", 11-12. Kyiv : Tanant [in Ukrainian].
2. Ministry of Culture and arts of Ukraine, National commission on questions of return to Ukraine of cultural values, Head archival department of Ukraine, National academy of Sciences of Ukraine, (1999). State program "Cultural values of Ukraine. Losses. Ways of return". Kyiv [in Ukrainian].
3. Ministry of Culture of the Autonomous Republic of Crimea, State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine, (2004). Culturological project "Cultural values of the Crimean Tatar people. Losses. Ways of return". Kyiv : Triumf [in Ukrainian].
4. Archive of the National commission on questions of return of cultural values to Ukraine, f. 3, inv. 1, arch.1, pg. 21, 25-26 [in Ukrainian].
5. Kulchytckiy, U. (1991). Albom. Ioanna Nyzhnyk-Vynnykiv. Paris [in Ukrainian, in French].
6. Archive of State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine, f. 4, inv. 2, arch. 1, pg. 2-7[in Ukrainian].
7. Decree of the President of Ukraine "About actions in connection with the 65th anniversary of deportation from the Crimea the Crimean Tatars and other persons on a national sign" (2009, April 30). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281/2009> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.01.2016 р.